

6. Térségek versenyképességének komplex mérése kistérségek példáján (összefoglalás)

Az előző fejezetekben arra az alapvető kérdésre kerestük a választ, hogy miként lehetne a **térségek versenyképességét az elemzői szubjektivitást minimalizáló módon mérhetővé tenni, tipizálni**, ezáltal **fejlesztési célú területi helyzetelemzések** kidolgozását elősegíteni. Ezen kérdés megválaszolása során bemutattunk egy olyan lehetséges módszert, amely az egyes területi egységek komplex versenyképességét egy zárt logikai rendszerben elemzi.

A könyben kifejezetten a **lokális térségek** versenyképességének vizsgálatára koncentráltunk, azonban a kidolgozott módszer természetesen alkalmas magasabb aggregációs szintű területi egységek (megyék, régiók, országok) versenyképességének elemzésére is. Igen lényeges azonban, hogy a magasabb aggregációs szintek területi egységei bármilyen vizsgált mutató szerint igen heterogének, ebből kifolyólag minél alacsonyabb aggregációs szintet választunk elemzésünk tárgyául, annál pontosabb képet kapunk a térség valós állapotáról.

6.1. Az elméleti háttér által támasztott modellezési szempontok

Az elemzés alapegységének megválasztásával a **lokális szint felértékelődésének** világméretű tendenciájára, kihívására reagáltunk, amely a globalizációval párhuzamosan zajlik, és egyre inkább megfigyelhető a fejlett országokban. A helyi szint felértékelődésének elsődleges indoka az, hogy a **valós gazdasági hatások és tartós versenyelőnyök egyértelműen a lokális térségben** figyelhetőek meg. A globális vállalatok tartós versenyelőnyei közismerten a térségi bázisukban, vagyis egy lokális térségben koncentrálnak, kihasználva annak adottságait. A lokális térségek globális versenynek kitett gazdasági szektorai ebből kifolyólag erőteljes specializációt mutatnak, melynek következtében a specializáció mentén lehatárolható térségtípusok függvényében lokális térségenként eltérő fejlettségi pályák valószínűsíthetőek. Ezen – igen összetett – területi folyamatokat a lehető legpontosabban fel kell tudni mérni lokális szinten is.

Az alapkérdés megválaszolásához mindenekelőtt definiálni kellett azon **alapgalmakat**, amelyeket a téma feldolgozása során **következésképpen**, mögöttes tartalmának megfelelően kívántunk használni. Azt találtuk, hogy a modellépítés alapjául az egységes versenyképességi definíciót célszerű választani, hiszen az igen **széles körben elfogadott, letisztult, továbbá mérhető közgazdasági kategóriákra építő** fogalom. Ezt követően megvizsgáltunk három olyan demonstrációs modellt, melyek az egységes versenyképességi definícióra támaszkodnak, és amelyek potenciálisan alkalmasak lennének arra, hogy a **versenyképességi vizsgálat indikátorképzését segítsék**. A modellek több szempont szerinti összehasonlítása után a **piramis-modell alkalmazása mellett döntöttünk**.

Ezt követően, egyfajta benchmarking jelleggel áttekintettük a legsűrűbben hivatkozott nemzetközi versenyképességi elemzéseket, kiemelten azok **indikátorkészletét** és **módszertanát**. Megállapítottuk, hogy a nemzetközi

versenyképességi elemzések **döntően országos és regionális szinten vizsgálódnak, a lokális térségek versenyképességéről relatíve kevés elemzés született a nemzetközi szakirodalomban.** A nemzetközi áttekintést követően a hazai kistérségi szinten elvégzett fejlettségi és versenyképességi vizsgálatok módszertanát és mutatószám-rendszerét vizsgáltuk meg, és értékeltük abból a szempontból, hogy azok mely elemei adaptálhatóak egy lokális térségek szintjén elvégzett versenyképességi vizsgálatba, fejlesztési célú helyzetelemzésbe. A hazai vizsgálatok áttekintése után megállapítottuk, hogy a **hazai szakirodalomban kistérségek szintjén eddig túlnyomó részt fejlettségi vizsgálatok készültek,** a versenyképességi elemzések száma ennél jóval kevesebb.

A versenyképesség fogalmának Európai Unió szintjén történő igen szembetűnő előtérbe kerülésére, valamint a versenyképességgel kapcsolatos nemzetközi kutatások eredményeire támaszkodva a regionális versenyképesség napjainkban egyre inkább mérhető kategóriává válik. Az áttekintett hazai és nemzetközi versenyképességi vizsgálatok többsége egyrészt a lokális térségeknél nagyobb aggregációs szinten vizsgálódik, másrészt a mérés többségében egyszerű adatelemzési módszerekre támaszkodik, és az ezekre alapozott összehasonlításra korlátozódik. A regionális versenyképesség felfogásunk szerint azonban annál jóval komplexebb, bonyolultabb fogalom, hogy a területi egységek versenyképességét ilyen egyszerű módszerekkel megfelelően árnyaltan le lehessen képezni.

A lokális térségek versenyképességének mérésére a könyvben bemutatott újszerű modell többféle, egymástól jelentősen eltérő logikájú módszer együttes, egymást kiegészítő alkalmazásával látja biztosítottan azon célkitűzés teljesülését, hogy az elemzés során az elemzői szubjektivitást minimalizálni lehessen. Ennek megfelelően a változó szelekció és a súlyozás folyamán főkomponens-analízist, míg a kidolgozott módszer empirikus alkalmazása keretén belül hierarchikus és K-közép klaszterezési eljárást, valamint egy- és kétdimenziós skálázást alkalmaztunk. Az egydimenziós skálázás segítségével a kistérségek komplex versenyképességi rangsorát is sikerült megadni. A lokális térségek versenyképességét tehát meg lehet fogalmazni, mérni is lehet, a lokális térségeket versenyképességük alapján össze lehet hasonlítani, továbbá versenyképességi rangsort is fel lehet állítani.

Egy versenyképességi vizsgálat akkor tekinthető egyértelműnek, ha pontosan definiált, széles körben elfogadott definícióra, és az arra visszavezethető mérhető közgazdasági kategóriákra támaszkodik, zárt logikát követ, és az elemzői szubjektivitás torzító hatásait a lehető legnagyobb mértékben ki tudja küszöbölni. Bármilyen empirikus elemzésről is legyen szó, kiemelten fontos azon fogalmak megadása, amelyekre az elemző kutatása folyamán támaszkodni kíván. Kiváltképpen igaz ez a megállapítás a versenyképességi elemzésekre, hiszen az elemzés tárgyát képező regionális versenyképesség fogalma – mint azt a könyvben bemutattuk – egyrészt vitatott fogalom, másrészt pedig többféleképpen értelmezhető. Mivel a regionális versenyképességnek egymástól tartalmilag igen eltérő megközelítései is elfogadottak a regionalisták körében, ezért a versenyképességi elemzéseknél kiemelten fontos azon definíció pontos kimondása, amelyre alapozva az elemzést elvégezzük. A választott fogalom ugyanis szigorúan determinálja az elemzés további logikáját, valamint az alkalmazható módszert.

A versenyképességi vizsgálatok áttekintésekor nyilvánvalóvá vált bizonyos **modellekre épülő vizsgálatok áttekinthetősége**, egyszerű követhetősége, kifinomultsága. Az elemzés végső eredménye akkor válik ugyanis a legkevésbé támadhatóvá, ha a kiválasztott definíció széles szakmai körökben elfogadott, továbbá az elemzésen végigvezethető a következetes fogalomhasználat. Az elemzés elméleti megalapozottsága nagy mértékben növelhető akkor, ha az alkalmazott fogalom és a végső indikátorok közé sikerül egy olyan szilárd pontként szolgáló, szintén széles szakmai körökben elfogadott sémát találni, ami a kiválasztott fogalomra épül, s ezáltal az indikátorképzést egy zárt logikai rendszerben koordinálja. Erre a célra szolgálhat például – a választott fogalomtól és az elemzés céljától függően – a rombusz-modell, a piramis-modell, a versenyképességi cylinder stb.

A könyvben több demonstrációs modell szerkezetének, alkotóelemeinek és logikájának áttekintése után sikerült a piramis-modell, mint elemzési alap alkalmazása mellett érvelni. A piramis-modell ugyanis az elemzés alapjául választott egységes versenyképességi definícióra épül, a nemzetközi ajánlásoknak megfelelő input-output-outcome felépítést követi, egyszerű, ugyanakkor szigorú logikát követő felépítésű, alkotóelemei lokális térségek szintjén is könnyedén indikátorokká alakíthatóak. A lokális térségek elemzésének szempontjából a modell erőssége a nagy számú gazdaságon kívüli tényező integrálása. Éppen ez a szint az, amely a kistérségek esetén rendkívül heterogén, így kistérségi szintű empirikus vizsgálatok során az inputtényezők vizsgálatára nagy hangsúlyt kell fektetni.

A regionális versenyképesség piramis-modellje tehát logikai szerkezete, kezelhetősége, átláthatósága, és széles körű elfogadottsága miatt alkalmas arra, hogy versenyképességi elemzés alapjául szolgáljon, az ok-okozati kapcsolatokat kimutassa, amint arra külföldi példák is utalnak. Mindez speciálisan a lokális térségek vonatkozásában is igaz: a regionális versenyképesség mérésére tett nemzetközi és hazai erőfeszítések eredményeire, valamint a piramis-modellre támaszkodva a lokális térségek versenyképessége a modellen belül objektívan, összehasonlíthatóan feltérképezhetővé válik. A megyei és kistérségi versenyképességi elemzésekhez, a gazdasági kérdések és hatások logikai összefüggéseinek áttekintéséhez és a stratégiai programok kidolgozásához ez a fajta módszertani megközelítés véleményünk szerint jól felhasználható.

Az egységes versenyképességi definícióra, valamint az azt kibontó piramis-modellre épülő, a könyvben kidolgozott modellben a potenciális indikátorok kiválasztásánál közgazdasági megfontolások, a versenyképesség fogalmának mélyebb átgondolása, valamint az elemzett 14 nemzetközi és 17 magyar vizsgálat indikátorkészletének tapasztalatai játszották a fő szerepet. Az indikátorszelekció a főkomponens-analízis kommunalitásai és loading változói, a súlyozás a főkomponens-analízis kommunalitásainak gyökei alapján történt. Nyilvánvalóan az egyes változók és az egyes kategóriák súlya az adott modellen belül tekinthető objektívnek, abban az értelemben, hogy ezek meghatározása – korábbi vizsgálatokkal ellentétben – nem tartalmaz szubjektív elemet. A szelektált, súlyozott változókon alapuló tipizálás rávilágított arra, hogy önmagában a klaszteranalízis nem elegendő a versenyképességi típusok meghatározására, felelősségteljesen csak egyéb módszerekkel támogatva határozhatóak meg a versenyképességi típusok.

6.2. A versenyképesség mérése során felmerült gyakorlati szempontok

Megítélésünk szerint **a módszer egyik lehetséges erőssége** az, hogy a lokális térségek szintjén elvégzett versenyképességi vizsgálat alapját képező indikátorok szelektálását és súlyozását, valamint a kistérségek versenyképességi tipizálását egyaránt kemény statisztikai módszerek eredményei alapján végezi el, így a rendszerben **sikerült minimalizálni az elemzői szubjektivitás torzító hatását**.

Világossá vált, hogy a versenyképességi típusok meghatározásához nem elegendő az egyszerű statisztikai elemzések által szolgáltatott adattömeg, mutatók és az ezen alapuló helyzetértékelés, hanem úgy kell rendezni az adatokat és a belőlük képezhető mutatókat, hogy a regionális, megyei, kistérségi és települési gazdaságfejlesztési programok megalapozását is szolgálják. Ugyanis „a jó diagnózis fél terápia”, avagy a valós állapot felmérése egyértelműen megkönnyíti a területi tervezést, az adott térségtípus versenyképességéhez, sajátosságaihoz, kiinduló helyzetéhez leginkább illeszkedő területi stratégiák, prioritások, programok megfogalmazását. Az Európai Unió gyakorlatában már kb. másfél évtizede egyértelműen elfogadottá vált, hogy szükség van programozásra, harmonizált fejlesztésekre, a térségekben a fejlesztési akciók, projektek egymást erősítő, avagy kioltó hatásainak előzetes vizsgálatára és menet közbeni értékelésükre. Ezek a vizsgálatok akkor egyértelműek, eredményeik akkor fogadathatók el, ha pontos adatokra épülnek és szakmailag korrekt elemzések támasztják alá. Mindehhez célirányos adatgyűjtések elvégzése, pontosan definiált mutatók kidolgozása és elemzése szükséges. Ha nincs alapos diagnózis, akkor a „szemrevételezés” utáni „ad hoc” terápia a területi programozásban szinte biztos kudarcokhoz vezet.

A modellezés körülményeire felállított 18 kritérium teljesítése miatt a kidolgozott módszer **lehetséges gyakorlati alkalmazási lehetősége kettős:**

1. **A területi tervezés alapjául szolgálhat** amiatt, hogy a stratégiaalkotást egy olyan fejlesztési célú helyzetelemzéssel képes megtámogatni, amely az elemzői szubjektivitás minimalizálásával állít fel versenyképességi képet a térség kiinduló helyzetéről. Ezáltal nagyobb biztonsággal lehet a térség kiinduló helyzetéhez igazodó stratégiákat megfogalmazni.
2. **A regionális monitoring rendszer alapjául szolgálhat**, segítségével a területi folyamatok változása nyomon követhető.

A kidolgozott módszer empirikus alkalmazásának keretében többváltozós adatelemzési módszerek segítségével a magyar kistérségeket **versenyképességi típusokba** soroltuk. A kistérségek komplex versenyképességi szempontú tipizálása során klaszteranalízist, valamint egy- és kétdimenziós skálázást alkalmaztam, az elemzéseket többféleképpen elvégezve.

A kutatási cél, a felvetett problémák megválaszolására tett erőfeszítések, valamint az empirikus vizsgálatok eredményei **alapján** megállapítást nyert, hogy **a lokális térségek versenyképessége mérhető kategória; az elemzések során sikeresen**

alkalmazhatóak a többváltozós adatelemzési módszerek, az egyszerű statisztikai elemzéseknél jóval komplexebb versenyképességi elemzések készíthetők.

Mivel többféle, egymástól eltérő logikájú módszerrel dolgozó technikával sikerült ugyanarra az eredményre jutni, így valószínűsíthető, hogy a magyar kistérségek versenyképességét sikerült valósághűen leképezni. Mindezek alapján, joggal feltételezhetjük, hogy az alkalmazott elméleti modell és a rá épülő módszertan alkalmas arra, hogy a regionális versenyképességet mérhetővé tegye. A regionális versenyképesség mérhetővé tételének erőfeszítésében talán a piramis-modellre, mint logikai keretre támaszkodó változók kiválasztásával, objektív szelektálásával valamint súlyozására tett kísérlettel sikerült előrelépünk.

Magyarország kistérségei közül 1 relatíve erős versenyképességű urbánus, 36 közepes versenyképességű urbánus, 12 közepes versenyképességű rurális, 18 relatíve gyenge versenyképességű urbánus, és 101 relatíve gyenge versenyképességű rurális kistérséget sikerült lehatárolni. A versenyképesség és az urbanizáltság térbeli koncentrációjáról elmondható, hogy – a 2004-es adatok alapján – az egyetlen relatíve erős versenyképességű, urbanizált kistérséget, a főváros kistérségét gyűrűszerűen körülölelik a közepes versenyképességű kistérségek, melyeknek 90%-a urbánus. A közepes versenyképességű, urbánus térségek ezen felül egyrészt maguk a megyeszékhelyek kistérségei (Salgótarján kivételével), illetve nagyvárosok kistérségei. A közepes versenyképességű kistérségek (urbánusak és rurálisak egyaránt) koncentrálnak a fejlett nyugati centrumok, valamint az autópályák közelében. Ezen felül elmondható, hogy a közepes versenyképességű térségek döntően az észak-nyugati, és középső országrészben tömörülnek, míg a relatíve gyenge versenyképességű kistérségek az északi és keleti határ menti zónában.

A kutatás folytatására megítélésünk szerint szép lehetőséget kínál a feldolgozott témakör, hiszen várakozásaink szerint a **lokális térségek versenyképességének vizsgálata egyre inkább a regionális elemzések fókuszába kerül**. A könyvben bemutatott modell kidolgozása, valamint az empirikus elemzés során olyan további kérdések és kihívások sora merült fel, amelyek jelen kutatás folytatásának igen széles perspektíváját vetették fel.

Természetesen – mint ahogy könyvünkben többször említettük – a lokális térségeket a szakirodalom elméleti jellegű munkákban általában **csomóponti régióként kezeli**, melynek kiterjedését a gazdasági interdependenciák intenzitása alapján kell megítélni. A könyvben bemutatott módszertan alapján érdekes lenne a **reális munkaerő-vonzáskörzetek által meghatározott lokális térségek versenyképességét is elemezni** Magyarországon. A TeIR bizonyos adatokat települési szinten is közöl, így ezen adatokból a szomszédos települések adatainak aggregálásával szinte tetszőleges területi vizsgálati egységek képezhetők. Azaz a valódi munkaerő-vonzáskörzetek felmérése után lehetőség van **kistérségen belüli mikrotérségek** vizsgálatára is, főleg a heterogén kistérségekben, illetve a dinamikusan változó, akár megyehatárokon átnyúló városi vonzáskörzetek kijelölésére és elemzésére.

Szintén megoldásra vár az a kihívás is, amelyet a dolgozatban **Budapest-hatásként** aposztrofáltunk, azonban ezen probléma kapcsán **két különböző feladat különíthető el**: egy kutatói és egy statisztikusi feladat. **A kutatói oldalon a**

rendelkezésre álló mennyiségű, minőségű és aggregáltságú adatállományra támaszkodva kell eredményt kimutatni, amelynek csak egyik lehetséges megoldása a dolgozat 4. fejezetében bemutatott azon módszer, amikor Budapest kihagyásával végzik el az elemzést. Annak érdekében, hogy a dolgozatban kidolgozott módszer eredményei kellőképpen karakterisztikusak legyenek, célszerű az elemzés egy következő lépcsőfokában Budapest kihagyásával, 167 kistérség relációjában is vizsgálni. Ezáltal várhatóan az egyes versenyképességi típusok megfelelő bizonyossággal elválaszthatóak, és könnyebben értelmezhetőek lesznek.

Bizonyos elemzéseknél a főváros kihagyása célravezető megoldásnak tűnik, azonban ennél szofisztikáltabb megoldást kell keresni akkor, amikor a **teljes alapsokaságra vonatkozóan** kívánunk komplex versenyképességi elemzést végrehajtani, hiszen akkor Budapesttel együtt kell elemezni. Vagyis abban az esetben, ha **mind a 168 kistérség relációjában** vizsgálni szeretnénk, **emellett** az egyes típusok **karakterisztikus elválasztására is törekszünk**, úgy meg lehet próbálni a létrehozandó klaszterek számát tovább növelni annak ellenére, hogy a hierarchikus klaszterezési eljárás maximum öt klaszter lehatárolását javasolta. Ebben az esetben a kutatási probléma megoldásának igénye felülírhatja a hierarchikus klaszterezési eljárás javaslatát.

A Budapest-hatás elemzői feladata mellett jelentkező **másik típusú feladat a statisztikus oldalán jelentkezik**, amelyet jelen módszertani elemző dolgozatban csak megemlítünk, hiszen megoldása nem az elemző-kutató feladata. A könyv 5.5. alfejezetében esett szó arról, hogy statisztikai értelemben mindenképpen valamiféle torzításként definiálható az a tény, hogy a Budapesten jórészt történelmi okokból koncentrálódó intézmények (pl. a kormányzati intézmények) tevékenységének nagy része annak ellenére kizárólag Budapest statisztikai adataiban jelennek meg, hogy az ország többi részét is szolgálják. A történelmi hagyományokból ott levő tevékenységeket a statisztikai adatszolgáltatónak meg kell próbálni **letisztítania Budapestről**, vagyis „szétosztani” az ország többi területi egységére. Ez persze nem jelentené azt, hogy Budapest kimagasló fejlettsége vagy versenyképessége megszűnne, azonban az adatállomány realitása nagy mértékben növekedne. Ezen feladattal kapcsolatban a **kutató feladata a statisztikai adatszolgáltatók felé az igény megfogalmazása** lehet.

A könyvben az elemzés outputja a magyar kistérségek versenyképesség szerinti komplex tipizálása volt, azonban elsősorban terjedelmi korlátok miatt az **egyes típusok részletes elemzésére nem volt lehetőség**. A kutatás folytatására szép lehetőséget kínálna az egyes kistérségek **versenyképességi típus szerinti hovatartozásának mélyebb elemzése**, valamint magyarázata. A kutatás egy következő, igen hasznos lépése lehetne a **78 standardizálatlan alapadat típusonként felvett értékeinek vizsgálata**, és mutatóként a legfontosabb helyzetű és számított középértékek, valamint szóródási mutatók kiszámítása. Ezzel várományaim szerint **egzakt módon meg lehetne határozni** az egyes versenyképességi típusok legfontosabb jellemzőit. Ezen próbálkozás sikere esetén az egyes megfigyelési egységek versenyképességi típusok szerinti hovatartozásának magyarázatához adna egzakt támpontot, így az elemző értékelésében – az alapmodellhez hasonló módon – a **szubjektivitás minimalizálható lenne**.